

МИКОЛА МАРКОВСЬКИЙ.

ЕНЕЇДА РАЧИНСЬКОГО.

У рукописному відділі Всенародньої бібліотеки України переховується цікавий рукопис—„Енеїда“ Рачинського, студента Московського університету (№ 698). Цей рукопис ще 28 березня 1889 р. надіслав до редакції „Київської Старини“ зять Рачинського поручник Лашманов, який в своєму листі сповістив, що цей рукопис належить „бывшему студенту Московского университета Рачинскому (отцу моей жены), нынѣ умершему“¹⁾. На першому титульному аркуші цього рукопису стоїть „Студента московскаго университета Рачинскаго“, а на другому після заголовку „Война“ червоним олівцем (іншою рукою) написано „Малороссійскіе „миѡы“ и преданія. Написано въ началѣ сороковыхъ годовъ 1836—44“. Увесь рукопис становить собою зшиток in 8 і розподіляється на дві частини: перша має заголовок „Война“,—7—102; в кінці цієї частини стоїть: „Конецъ пятой книжки“. Друга частина називається „Весилья“. Часть вторая.—3—93; в кінці стоїть: Конецъ шестой книжки, Да „бащя, й посліднїи: нехочется вже бильшь пьсаты“, і потім червоним олівцем Р(ачинский). Найточніший водяний знак на папері—1836. Перша частина зшитка, що має заголовок „Война“, відповідає 5 і 6 пісні „Енеїди“ Котляревського. Ці пісні Котляревського з'явилися в повному вигляді тільки в виданні 1842 р.²⁾, і можна було б думати, що Рачинський свій твір написав без впливу цих пісень Котляревського (водяний знак 1836 р.), але, читаючи „Войну“ Рачинського ми ясно бачимо, що він був знайомий з цими піснями Котляревського, і значить написав її по 1842 р.

Котляревський:

Весь світ, здавалось, зговорився,
Весь мир на його напустився,
Щоб розорить його в кінець (V, 5)
Г мучився страшно без числа;
Як хвиля хвилю проганяла,
Так думка думку пошибала (6)

Не в шутку щось война кипить.
Що піднялися усі царства,
Г військо хмарою валить;
Біда за серце ссала тяжко,
Г дума думу поганя.

Відвідування Венерою Вулкана у Рачинського нагадує таку-ж саме сцену у Котляревського—V, стор. 16—19.

Коротенький зміст цієї „Войни“ такий: Еней опинився у тяжкому стані, бо на нього піднялися всі царства, а в нього „жменя того люду“. Він збирає свою громаду й просить у неї поради. Тоді один з Троянців—Архип, що „в Трої перше соцьковав“, „що часто з цілою семею на правім крилосі співав, а із Ураной женихався й від неї розуму набрався (нагадує Невтеса - Охрима з II пісні Котляревського, 35—36), сказав Енеєві, що нема чого журитися, а треба звернутися до богів й найбільше попросити матір його Венеру, але не треба під цей час пити, як це робиться у них завше. Еней, вимившись у лазні, принісши жертви

¹⁾ Адреса Лашманова—Нижній Новгородъ, Тихій переулокъ домъ Рачинскаго подпоручику Федору Федоровичу Лашманову“. Хто такий був цей Рачинський і чи були у нього ще які пісні „Енеїди“, нам не пощастило довідатися.

²⁾ До 1842 р. Котляревський надрукував тільки 100 рядків із V пісні в „Соревнователь“ за 1822 р. і двісті рядків з VI пісні в „Утренней Звѣздѣ“ 1833 р., к. 2.

автор, бо двері заперті були“ (згадай—у Котляревського про Енея і Дідону в льоху). Другого дня Венера рано прокинулася і побігла купити ще горілки, давши „платок свій на заставу і вкравши в кузні долото“ (76). Коли зброя була готова, явився Меркурій і забрав її на вози. Він привіз зброю до Марса і Марс звелів роздати її Троянцям. Тут неначе кінчається друга частина—стоїть риска. Третя частина починається описом того, як Еней іде війною на Рутульців. Рутульців й Латинців Троянці побили. Тоді на допомогу їм явилася Каміла, але й це не допомогло бо, зустрівшись з Енеєм, навітикача пустилася та й загрузла у багно“ (83). Троянці її догнали і дуже били, але урятували її Еней з Марсом. Турн, побачивши це, почав підбадьорувати своє військо, обіцяючи віддати тому, хто піймає Енея, свою сестру. Але й це не допомогло, і сам Турн почав утікати, але його піймав Еней і все в нього поодіймав (88). Між самими союзниками Турновими почалася бійка—Авентій бився з Цикулом. А цар Латин сховався в самий куток, під піч забився. До нього прийшли вельможі й почали просити, щоб він як-небудь помирився з Енеєм. Латин погодився і пішов до Енея, який в цей час пив з Марсом горілку в шинку. Еней просив Латина, і всі пішли до царя гуляти. Але Марс ще вимагав війни з Турном, щоб остаточно його знищити. І знов почалася війна, і автор описує ті жахи, які вела за собою війна (що нагадує Котляревського—IV, 62). Але Турн, „мов лєс той у негоду, кудись дав тягу через воду“—(пор. кінець V пісні у Котляревського— „і тільки к Тибру що добрався, то в воду стриб, пустився вплав“), а Троянці все царство Турнове спалили, розграбували і розорили, передувивши там усіх. З союзниками Турновими Еней теж замирив, і хотів одружитися з Лавинією але „захватив великий піст“.

Із цього переказу змісту „Войни“ ми бачимо, що автор на свій лад переказав події V і VI пісні Котляревського, не дотримуючись близько їх розвитку так, як це ми бачимо у Котляревського, але для опису майже кожної події користуючись досить близько з ріжних місць поеми Котляревського. Не можна сказати, щоб все це було зроблено талановито: того, що нас так приваблює в поемі Котляревського—яскравого гумору, влучних дотепних виразів, яскравих порівнянь, ми у нього не бачимо, хоч не можемо заперечувати взагалі порядної мови авторової, особливо, як на той час. За те так звану „Котляревщину“ Рачинський ще збільшив, завівши у свій твір чимало грубих виразів. Строфа у Рачинського така сама, як і в Котляревського. Рима бідна, найбільше дієслівна, але часом трапляється рима й вдала:—погоня—пеня, кінець—овець, чобіт—болить, латинят—прогнать, таку—до смаку, жвавий—слави, Енею—семею, богу—дорогу, біди—сюди, того—його, так—пустяк, мало—бувало і т. инш.

Оригінальнішим твором Рачинського являється друга його поема—„Весілля“. Тут він, узявши за сюжет одруження Енеєє з Лавинією, подає здебільшого самостійну картину українського сватання й весілля. Зміст цієї частини такий: пропостивши й дїждавшись свята—Великодня, Еней з троянцями пішов у шинок гуляти. Люди дивились на цю юрбу й балакали про те, що Латин хоче віддати свою дочку за Енея і т. и. Прийшовши в оренду, Еней побачив там Лавинію з дівчатами і почав роздавати їм перстені. Лавинію взяли ревності, але Еней сказав, що для неї у нього є кращі подарунки, і вони помирилися. Почались танці, й Еней танцює з Лавинією. Потім знов п'ють, і всі латинці висловлюють бажання, щоб Еней був у них за князя. Другого дня Еней почував себе після гульні погано. Приходить Архип і соромить Енея за те, що він пиячить. Еней просить його бути за свата. Той погоджується й іде до

Латина, каже йому промову. Латин згоджується й кричить на жінку Амету, щоб вона дала швидче рушники, а

Лавинія в кутку стояла,
Та пальцем припічок корпала.

Амета не могла найти ключів до скрині, і сердилася на служниць:

На біса вас мені держати,
Як ще за вами приглядати.

Латин хотів сокирою відчинити скриню, але спіткнувся і трохи лоба не розбив. Еней піддержав його. Починаються балачки про весілля. Архип каже промову Латині в стилі Котляревського:

Нунк, радуйся, о ностер татус
Латин! Енеус зять тобі.
Молюся вам: Зевес і Бахус,
Щоб мокс ви менс дали мені,

І менс Енеусу й Лавині,
Щоб стали жирні, мов ті свині,
І центум аннусів жили.

Всі дивувались промові. Потім почалось частування. Тут автор робить відбіг і каже про Латина, що він був добрий і всім роздавав своє добро, а коли хто не повертав, то він казав: „нехай беруть, де-ж їм узяти, як не у мене“. Далі йде опис тих страв, які їли гості. Прийшли й попи. І старший піп сказав віршу, знов у стилі Котляревського:

О венерабилис Енеус
І пруденс, ностер господин і т. д.

Усі пили, і Латин казав, хто не буде пити, буде йому за ворога. Назавтра рано і схопились. З похмілля сировець пили (пор. у Котляревського—I,21: „Дідона рано і схопилась, пила з похмілля сировець“). Три дні гуляли а потім стали думати, як справити весілля, і почали готуватись. Лавинія ходила по дружок. „Так дівич-вечір одгулявши“, всі пішли до дому, щоб проспатись і потім подивитись, як будуть вінчати. Зевес і собі скликав богів, щоб побенкетувати з приводу Енеєвого весілля. Венера просить Зевеса, щоб і він з богами відвідав Енеєве весілля, щоб всі бачили, що Еней не простого роду. Зевес радиться з богами, чи йти їм, і як йти, то в якому вигляді, щоб часом не набратися сорому і в який момент. Нарешті він вирішує, що треба йти, а Фанк каже, що краще богам явитися в своєму виді в церкву, вигнавши зайвих людей. Меркурій летить до Латина сповістити про це. Побачивши його, нарід кричить: „Харциз, харциз“ (ставлення народу до прибічників панських), але Меркурій їх втихомірює й каже, що в церкві будуть всі боги. Перед появою богів підіймається буря, яка наробила багато збитків народові. З'являються боги, попи їх зустрічають, садовлять Зевса на ліжку „під те . . . подушок намостивши“, народ же весь повиганяли з церкви, і він дивиться на поїзд богів. Опис поїзду. По шлюбі Еней запрошує богів до себе. Латин перелякався, почувши, що до нього йде сам Зевес.

А вольнодумці повтікали,
Которим стало те у стид,
Бо і тоді такі бували,
Що у кумпанії брехали,
Що в світі чортима богів,
А тільки в якась природа,

А віра—видумка народа,
Щоб, бач, усяк тихенько жив.
Адже і сам Юпітер знає,
Що всяк Воатерову брав моду.
Копилив губу на свободу,
Французів мудрими щитав (64).

І от Зевес хотів показати людям той закон, що його він дав,

Щоб присягою не шутили,
Як шутять наші поляки,

Щоб вірно цареві служили
І знали те, що вони
Родилися повинуватись.

бо в пеклі суворо судить Еак, хабарів не бере:

Коли б ще наша і Варшава

Під його справу не попала.
А то їй буде там сто лих (66).

Далі описується, що їли боги, як вони танцювали. Сам Зевес танцював метелиці. Танцював і Вулкан. Але під час цих веселощів Еней почав хлипати. Боги його спитали, чого він рюмає. Еней відповів, що батько Анхиз смалиться в пеклі і просив, щоб його пустили погуляти на його весіллі деньків зо три. Зевес посилає по Анхиза Меркурія і той приводить Анхиза без волосся й усів, бо в пеклі посмалився. Боги глузували з нього; а Анхиз почав їх лаяти, але Плутон все втихомирив, й Амата почала частувати. Анхиз частується, цілується з Лавинією, що їй дуже не подобається, бо від Анхиза смердить падаллю,—тут автор робить відбіг кажучи про те, як невістки ставляться до родичів чоловіка. Потім Анхиз починає залицятися до Венери, згадуючи старе кохання. Але за це його лає Марс. Зевес все втихомирює і каже, що час роздавати подарунки. По цьому Еней іде спати з Лавинією. Починається перерва, і боги лягають спати. Гуляли ще цілий тиждень. Нарешті Зевес нагадує Анхизові, що час повертатися до пекла. Анхиз прощається, просить Латина вчити його Енея „жити у світі, щоб награвдав престолу вірних, є бо той проклятий чоловік, що знавши лихо, не доносить, що буде бунт проти царя“ (87). Анхиз поїхав. Еней ще частував богів і дякував їм за допомогу. Потім і боги розїхалися, а Еней почав жити, і всі його любили—

Рад був синкланд, рад був синод.

Автор правдиво обмалював усі моменти українського сватання й весілля і подав значний етнографічний матеріал जो до цього. Крім того, тут є чимало й побутових рис, як виганяють людей з церкви, коли туди набивається багато панів, як справляють весілля великі пани і т. ин. Є часом і живі сцени, як Еней іде з парубками гуляти, як він і його товариші поводяться з дівчатами, танцюють. Взагалі весь ритуал сватання й весілля обмальовано живо й правдиво. Напр.:

А вечора Архип дождавись,
Ціпок довгенький ізнайшов,
І в новий кожушок одягнись,
З людьми к царю зараз пішов.
А як вийшов в царську хату,

Царя, дочку, стару Амату
Із празником поздоровив.
„Добри-вечор! чи ви здорові,
Чи живі, кріпкі, чи не хворі“?
Та й хліб на стіл їм положив (23).

Ось як Архип умовляє Латина видати заміж дочку за Енея:

Тобі-ж дочки вік не держати,
Колись та треба і оддати,
А про Енея знавш то,

Що парень він і син богині,
Дочки твоєї, бачся, варт і т. д. (25)

Лавинія йде по дружки:

А кончивши усю роботу,
Помивши ложки і миски,
Після обіда у суботу
Пішла Лавинія по дружки,
Обувши чоботи червоні,

А на всі пучки—перстні нові,
Взяла намисто і стрічки,
Спідницю ситцеву нову,
Крамну запаску голубу,
Усякі квітки і мачки (41).

А ось що було на весіллі:

А на столі два короваї
Усі в червоних прапирках,
Шишки і голубці до пари
З шумихою все на носках.
Подарки вже приготовані

І на полумиски поклані
У ряд з короваєм стоять.
За сволоком житце стреміло,
Соснове виладе зеленіло,
І ложки зв'язані лежать (68).

Але й у цій частині є багато грубостей, що свідчать про те, що Котляревщина на цей час (40 роки XIX в.) докотилась уже до краю. Крім того є тут, як ми бачили, і багато консервативно-патріотичних думок, якими взагалі тоді живилося українське письменство (Корсун, Метлинський й інші), представниками якого були люди з вищих верств. І треба було появитися Шевченкові, виходцеві з пригнобленого

селянства, щоб розірвати те мертве коло, в якому опинилось тоді наше письменство.

Хто такий був сам Рачинський—студент Московського університету, нам не пощастило з'ясувати, але в самому його творі є одне місце, що вказує на його якісь звязки з Новгород-Сіверським. Зброя, що її викував Вулкан Енеєві, була, як „Лантухом кована“; тут є примітка: Лантух—коваль изъ ковалей или ковальскій богъ, какъ напр., в Новгородъ-Сѣверскѣ Мулюха (стор. 79).
